

ORDU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI KİŞİLİK VE
KARAKTER İNŞÂSINDA DİNİN YERİ
SEMPOZYUMU

10-12 HAZİRAN 2016, ORDU

-I-

EDİTÖRLER

Yavuz Ünal
Şevket Pekdemir
Yusuf Bahri Gündoğdu
Orhan İyibilgin
Sait Kar

DİNLERİN KÖTÜ KARAKTERİ ŞEYTAN'IN KİŞİLİK OLUŞUMUNA ETKİSİ

-Dini Sembolizm Bağlamında Bir Değerlendirme-

Sait KAR(*)

Özet

477

Semboller, başta din olmak üzere hayatın her alanında kullanılırlar ve nesnel varlıklarının ardında taşıdıkları gizli ve özel anlamlara işaret ederler. Bu yönüyle semboller, Tanrı ve metafizik alan hakkında konuşmanın en yalın ve kolay yolu olarak karşımıza çıkarlar. Bu itibarla hemen bütün dini metinlerin sembolik anlamları olduğu ön kabulü, bu çalışmanın çıkış noktasını teşkil etmektedir.

İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi kitabi dinlerin hepsinde var olan şeytan figürü, bilincimizin dışında algılanan düşman ya da kötücül bir gücün veyahut yıkıcılığın kişileştirilmesi, nesnelleştirilmesidir. Ancak bu, eski moda bir figür değil insan ruhunda kendisini hissettiren, tanrının kozmik planında ve insanoğlunun nihai kaderinde etkin ve sürekli bir güçtür. Bu yönüyle şeytan, kötülüğün temsilcisi, tanrıyı seven ve ona kullukta bulunan herkesin en büyük düşmanının müşahhas hale gelmiş şekli olup kötülüğün sembolü olmuş bir varlıktır.

Değişen, dönüşen ve eğitilebilen insanoğlunu hem dünyada, hem de ahirette mutlu edecek bir hayata hazırlamayı hedef edinen dinlerin, onu başıboş ve çaresiz bir şekilde bırakması, yol gösterici unsurlar barındırmaması mümkün değildir. Bu nedenle de insanoğluna bu mutluluğun sırrını ve yolunu gösterme amacı taşıyan dinlerin hemen tamamı, bir takım öğretiler ve kuralların yanı sıra, örneklik olması amacıyla, geçmişe dair yaşanılanları da ihtiva eden anlatılar barındırır.

Dinlerin bu yönü çalışmamızın yönlendirici unsuru olmuştur. Zira bu çalışma, hemen bütün dinlerde kötü ve kötülüğün sembolü olarak anlatılan şeytanın, insanı yüce ahlaki değerlere ulaştırmada nasıl bir etkisinin olduğu/olabileceği üzerinedir.

(*) Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, saitkar@odu.edu.tr

Giriş

Varlık sahasına çıkan insanlar arasında şu ya da bu şekilde kötü ile karşılaşmamış olanı yoktur. Zira insanların tamamı ya bizzat kendisinin yapması ya da kendisine karşı yapılması suretiyle kötülüğe dokunmuştur. Bu nedenle de insanoğlunun dünya serüveninde değişmez bir yere sahip olan kötülük, hemen her çağda filozof ve din adamlarının yanı sıra kendi varoluşunu anlamlandırma çabasında olan bütün insanlar için de aşılması gereken bir problem olmuştur.

Her ne kadar insanoğlunun dünya hayatı içerisinde karşılaştığı ilk kötülük, Tevrat¹ İncil² ve Kur'an³ gibi kutsal metinlerde yer alan, Habil ile Kabil olayı olsa da nedenleri ve iyi bir Tanrı fikri ile arasındaki çelişkinin sorgulandığı bir problematik haline gelişi MÖ. 270 yılında ölmüş olan Epiküros iledir.⁴

İnsanoğlunun anlam dünyasında önemli bir yere sahip olan kötü ile mutlak manada iyi bir Tanrı fikri arasındaki çelişkiden yola çıkılarak şekillendirilen kötülük problemi⁵, insanı fani hayatta da ebedi hayatta da mutlu etme amacı güden dinler için de aşılması gereken bir problem olmuştur. Genel hatlarıyla, tabii (doğal), ahlaki ve metafizik olmak üzere üç kategoriye ayrılan kötülüğün her bir türü, dini ve felsefi birçok tartışmaya konu olsa da, çalışmamızın kapsamı ve amacı dışında kalması sebebiyle bu tartışmalara değinmeyeceğiz. Zira çalışmamızın amacı kötülük problemi etrafında şekillenen felsefi tartışmaları ortaya koymak değil, bu problemin çözümü mahiyetinde, ahlaki kötülük ve hatta çeşitli inanışlarda tabii kötülüğün de kaynağı olarak görülen ve hemen bütün dinlerde mevcut olan “Şeytan” karakterinin, insanoğlu üzerinde nasıl bir etkisinin olduğunu tespit etmektir. Ancak bunu, “Şeytan” kavramını, nesnel kişiliğe sahip bir varlık olarak kabul eden tanımlar üzerinden değil, bu tanımlamaların taşıdıkları sembolik anlam ve değer üzerinden yapacağız.

Bu nedenle de çalışmamızda ilk olarak, yeryüzündeki kötülükler ile iyi tanrı fikrinin ortaya çıkardığı çelişkili durumu gidermek amacıyla neredeyse her türlü

1 Tekvin, 4/1-8.

2 Matta, 23/35; Luka, 11/50-51; İbraniler, 11/2-4;

3 Maide, 5/27-40.

4 Metin Özdemir, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, Furkan Kitaplığı, İstanbul, 2001, s. 16.

5 Kötülük Problemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, Ankara 1997; Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara 2003; Metin Yasa, *Kötülük Sorunu*, Elis Yayınları, Ankara 2015; Susan Neiman, *Modern Düşüncede Kötülük - Alternatif Bir Felsefe Tarihi-*, çev. Ayhan Sargüney, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006; Charles Werner, *Kötülük Problemi*, çev. Sedat Umran, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000; Necip Taylan, “Din Felsefesinde Kötülük Problemi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993-1994, sayı: 11-12, ss. 47-79.

kötülüğün yegane sebebi olarak görülen “Şeytan” kavramının düşünce tarihinde ve dini sistemlerde nasıl tanımlandığını ve bu tanımlamalarının sembolik değerini; ikinci olarak ise bu kavramın sembolik anlamlarının insanın kişiliğinde nasıl bir etkisinin olduğunu/olabileceğini ortaya koymaya çalışacağız.

Dinlerin Kötü Karakteri Şeytan ve Sembolik Değeri

Metafizik alanın en yakınında hatta bu alanla sınır olarak kabul edilen⁶ ve eski Yunacada *sumbolon* (*sum-ballein*), Latince *Symbolum* ve diğer batı dillerinde de *symbole*, *symbol*, *simbolo* gibi kelimelerle karşılanan sembol kavramı, en genel anlamıyla “bir şeyi, başka bir şekilde ifade eden şey” şeklinde tarif edilmektedir.⁷ Diğer bir tarife göre ise duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne veya işaret, remiz, rumuz, timsal ve simgedir.⁸ Ancak semboller, diğer işaretlerden, bir takım somut formlarla aşkın gerçekliği ifade etme eğilimleri nedeniyle ayrılırlar.⁹ Kısacası bütün somut durumların ötesinde yer alan sembolik dil, bedeni temellendiren ruh gibi, uçsuz bucaksız metafizik çağrışımları ve anlamsal şeffaflığı ile kimi olguları ve nesneleri başka idrak düzeylerine yükseltir.¹⁰

479

Sembolize etmek, etimolojik bakımdan bir ittifakı güvence altına alan ve onun nişanesi olan, kırılmış bir madeni para veya madalyonun iki parçasının birbirine yaklaştırılması anlamına gelir ki sembolün önemi de işte bu birleştirerek etkin olmada yatar.¹¹ Bu birleştirici etkisi sayesinde duyu organlarıyla algılanamayan şeyleri, algılanabilir bir hale getiren ve bir nesneye veya ruhi bir unsura eklenen hissedilir tasavvurlar olan sembollerin¹² insan hayatında önemli rolleri

6 Aliye Çınar, “Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel”, *Dindarlık Olgusu [Sempozyum Tebliğ Ve Müzakereleri]*, ed. Hayati Hökelekli, Kurav Yayınları, Bursa 2006, s. 327.

7 Peter T. Struck, “Symbol and Symbolism”, *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, ed. Lindsay Jones, Thomson Gale, USA, 2005, vol. 13, s. 8906; Latif Tokat, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 9; Turan Koç, *Din Dili*, İz yayıncılık, İstanbul 1998, s. 97.

8 Latif Tokat, “Dinin Sembolik Dili” *Milel ve Nihal*, yıl: 2009, 6/1, s. 85; Paul Tillich, “İmanın Sembolleri” çev. Aliye Çınar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2000, Sayı: 9, Cilt: 9, s. 767; Ramazan Yazıcı, “Metafizik Alanda Sörf ya da Mecaz Ve Semboller Üzerinden Anlamlandırma: Bir Anlatım Yöntemi Olarak Metafor”, *Milel ve Nihal*, yıl: 2012, 9/1, s. 7.

9 Struck, “Symbol and Symbolism”, s. 8906,

10 René Guénon, “Siyah ve Beyaz [Sembolizmi]”, çev. Sadık Kılıç, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 23, s. 217.

11 Çınar, “Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel”, s. 326.

12 Sadık Kılıç, *Kur'an Sembolizmi; Renklerin ve Şekillerin Dünyası*, Kılıç Yayınları, Ankara 1991, s. 15; Sadık Kılıç, “Sembolün Gücü ve İslam'da Semboller”, *Diyanet İlmi Dergi*, Eylül 2013, cilt: 49, Sayı: 3, s. 9; Galip Atasagun, “Sembol ve Sembolizm”, *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997/7, s. 369-370.

vardır. Zira semboller, birden çok kişinin paylaştığı kültürel bir dünya oluşturdıkları gibi bireyleri eyleme iten bazı çağrışımların da taşıyıcısıdır.¹³

Soyut olanı somut olanla tanıtmayı hedef almış bir anlatım tarzı¹⁴ olan sembollerin bazıları arkasını görebildiğimiz sembollerdir ki bunlar bir şeyi başka dil ve terimlerle daha açık bir şekilde kavrayabileceğimiz biçimde temsil ederler. Diğer bir kısmı ise arkasını göremediğimiz sembollerdir ki metafizik alan hakkında kullanılan semboller bu tür sembollerdir.¹⁵ Metafizik alan hakkında kullanılan bu semboller, kutsal tecrübe etmeye, bu kutsal tecrübesini anlatmaya ve başkalarına aktarmaya imkân sağlayan bir anahtardır.¹⁶ Metafizik alan hakkındaki en kapsamlı ifadelerin dinlerde bulunduğu gerçeği dikkate alındığında din dilinin, sembollerin bir değeri ve arkasında gizlediği anlamları olması nedeniyle bir bakıma sembollerin konuşturulması¹⁷ olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Antik çağlardan bu yana dünyanın her yerinde insanoğlu, din konusunda, istenen düşünceyi daha iyi ifade ettikleri için sembollerden faydalanmıştır.¹⁸ Hatta dinlerde kullanılan her mefhumun esas itibarıyla bir sembol olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Çünkü insan, kendi yarattığı ve bu nedenle de maddi dünyaya ait olan kelimelerle, büsbütün ruhani bir hakikati ifade etmeğe çalışılmaktadır ki bu da ancak sembolik dil ile mümkündür.¹⁹ Bununla birlikte dinde sembolik ifadelerle anlatılmak istenen şey, nasıl bir tecrübe yaşadığımız veya tecrübenin muhtevası değil, bu tecrübenin işaret ettiği, yani tecrübe alanının dışında kalan şeyler hakkında bilgi vermektir.²⁰

Başka türlü ulaşılamayan gerçeklikleri insan tecrübesine taşımalarından dolayı dinî sembollerin bilgi verici olduğu belirtilmekle birlikte²¹ başta din olmak üzere, farklı alanlarda kullanılan sembollerin, barındırdıkları insani unsurlar nedeniyle

13 Şerif Mardin, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1995, s. 90-91; Vejdi Bilgin, “Dini Sosyalleşme ve Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi”, *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, (Ed. Bedrettin Çetiner), Ensar Yayınları, İstanbul, 2009, s. 189-190.

14 Kılıç, *Kur'an Sembolizmi Renklerin ve Şekillerin Dünyası*, s. 16; Yaşar Düzenli, “Sembolizm Açısından İsrâ ve Miraç'a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2001, sayı: 1, s. 32.

15 Koç, *Din Dili*, s. 101-102.

16 Çınar, “Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel”, s. 325.

17 Düzenli, “Sembolizm Açısından İsrâ ve Miraç'a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, s. 31.

18 Muhammed Hamidullah, “İslam'da Sembolik Anlatım”, çev. Sadık Kılıç, *Diyanet Dergisi*, Yıl: 1989, cilt: 25, sayı:1, s. 3.

19 Annemarie Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1954, cilt, III, sayı 3-4, s. 68-69; Atasağın, “Sembol ve Sembolizm”, s. 372.

20 Zikri Yavuz, “Din Dili”, *Din Felsefesi El Kitabı* içerisinde, ed. Recep Kılıç, Mehmet Sait Reçber, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, s. 274.

21 Tokat, “Dinin Sembolik Dili”, s. 95-96.

zaman içerisinde birtakım değişikliklere maruz kaldıkları da bir gerçektir.²² Ancak dinî sembollere özgünlüğünü ve otantikliğini veren, ona bir üst belirlenim kazandıran unsur, kutsal metinler²³ olduğu için bu metinler, onları, insanî etkilerle bozulmalara karşı koruduğu gibi sembolize ettiği anlam ile arasındaki çağrışım ilişkisinin de taze kalmasını sağlar.

Kutsal metinlerin birçok sembolik anlam taşıdıkları gerçeği bize, hemen bütün dinlerde kullanılan ve kötülüğü sembolize eden şeytan figürü ve ona dair anlatıların da önemli derecede sembolik olabileceklerini düşündürmektedir. Nitekim en genel anlamıyla gerçek ve dolaysız bir şekilde, hissedebilen ya da acı duyan bir varlığın incitilmesi²⁴ olarak tanımlanan kötülük, çoğu toplumda amaçlı bir güç şeklinde algılanmasına koşut olarak İblis, Şeytan vb. isimlerle kişileştirilmiştir. Ancak bu durum, “insanoğlunun ilk günahından büyük ölçüde Şeytan mı sorumludur, yoksa onun zorunlu olmayan dolaylı bir rolü mü vardır?”; “İblis ya da Şeytan’ın temsil ettiği kötülük, ilâhî planın ne ölçüde bir parçasıdır?” şeklindeki soruları da beraberinde getirir. Nitekim Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinler için kötülük sorununun en yakıcı tarafı, Tanrı’nın gücünü ve iyiliğini kötülüğün varlığıyla bağdaştırmanın zorluğudur.²⁵

Felsefî tartışmalar çerçevesinde doğal, ahlaki ve metafizik olmak üzere üç kategoride değerlendirilen bu probleme çözüm önerisi olarak, dinlerin hemen tamamı, özellikle ahlaki kötülüğün (bazı inanışlara göre doğal kötülüğün de) kaynağı olarak şeytan figürünü öne sürmüştür. Nitekim dini bir terim olan şeytanın varlığına dair inançlara, tarih sahnesinde ortaya çıkmış dinlerin hemen tamamında, aralarında bir takım farklılıklar olmakla birlikte, karşılaşmaktadır. Örneğin bugün şerir ve habis varlıklar anlamında batı dillerinde Devil, Demon ve Genius kelimeleri, doğu dillerinde ise Peri, Şeytan ve İblis kelimelerinin kullanılması, yeryüzündeki toplumların genelinin, şeytanın varlığına inandıklarını göstermektedir. İlkeller, doğa ile doğaüstü arasında bir sınır çizememiş, simgeler yoluyla fayda ve zararı somutlaştırmıştır. İlkel insanların dinsel inanış ve düşüncesinde ve bunun yansıması olan sosyal yaşamlarında kötülüklerin sebebi olarak gördükleri kötü bir ruh veya gücün varlığına inandıkları ve ondan korunmak için ayinler

22 Hüsnü Aydeniz, “Dini Semboller, Sembolün Anlam Kaybı ve Etkilerine Gelenekselci Bir Yaklaşım (René Guénon Örneği)”, *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 2011, cilt: XV, sayı: 48, s. 81.

23 Çınar, “Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel”, s. 330-331.

24 Tuncay İmamoğlu, Ruhattin Yazoğlu, Vahdettin Başcı, *Din Felsefesi*, Eser Basın Yayın, E - zorum 2016, s. 89.

25 Mustafa Öztürk, “İblis’in Trajik Hikayesi- Allah, Şeytan ve Kötülüğe Dair” *Çukurova Ünive - sitesini İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2005, 5/1, s. 63.

yaptıkları şeklindeki bilgiler, bu kötü ruh veya kuvvetin şeytan olabileceği fikrini akla getirmektedir.²⁶

Bazen Şeytan²⁷, bazen Suhan, bazen Devil, bazen İblis²⁸, bazen Lucifer²⁹, bazen kötü ruh olarak anılan ve Tanrı'ya başkaldırıp asi olduğu için cennetten kovulan bu varlığın ismi ve özellikleri kültürden kültüre, inançtan inanca farklılık arz etmektedir.³⁰ Nitekim bu varlık mitolojilerde Pramethuts, Satan, Mısır Tanrısı Set olarak anılırken, Modern dönemde ise Mephistopheles³¹ ismini alır.³²

Sözlükte “uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek” anlamındaki şatn (şütûn) veya “öfkesinden yanıp tutuşmak” manasındaki şeyt kökünden türediği ileri sürülen şeytan kelimesi (çoğulu şeyatîn) “hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık; yanıp helâke maruz kalmış varlık” demektir. Kelimenin İbranicedeki karşılığı olan satanın “düşmanlık etmek, suçlamak, karşı gelmek” manasında stn veya “gezinmek, hareket etmek, rahatsız etmek, yoldan çıkmak; sadakatsiz/inançsız olmak” anlamlarında sut/sth kökünden türediği kabul edilmektedir.³³

482

Dini bir terim olan “Şeytan” kelimesinin, etimolojik olarak taşıdığı kötü anlamlar, onun terim anlamlarına da yansımıştır. Zira terim olarak Şeytan, kötülüğün temsilcisinin, dalalet önderinin ve insanoğlunun büyük düşmanının kişiselleştirilmiş şekli olup kötülüğün sembolü haline gelmiş bir varlıktır.³⁴ Nitekim İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi inançlarda Tanrı inancıyla yakından ilişkili olan şeytan, tanrıya başkaldıran, insanları O'na karşı kıskırtan ve sonuçta, onların hem maddi hem de manevi açıdan zarara uğramalarına neden olan bir varlık olarak tanımlanmıştır.³⁵ Hatta semavi olarak kabul edilen bu dinlerin tamamında

26 Nurettin Şentürk, “Hadislerde Şeytan”, *Abant İzzet Baysal Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2015, 3/5, s. 142-143.

27 Detaylı bilgi için bkz. Jeffrey Burton Russell, *Şeytan: Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük*, çev. Nuri Pülümür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

28 Detaylı bilgi için bkz. Jeffrey Burton Russell, *İblis: Erken Dönem Hristiyan Geleneği*, çev. Ahmet Fethi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

29 Detaylı bilgi için bkz. Jeffrey Burton Russell, *Lucifer: Ortaçağda Şeytan*, çev. Ahmet Fethi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

30 Nasuh Günay, “Şeytana Tapmada Modern Yol Satanzim”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, 1999/2, s. 111.

31 Detaylı bilgi için bkz. Jeffrey Burton Russell, *Mephistopheles: Modern Dünyada Şeytan*, çev. Nuri Pülümür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

32 Şeytan'ın tarihi hakkında detaylı bilgi için bkz. Gerald Messadie, *Şeytanın Genel Tarihi*, çev. Işık Ergüden, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

33 İlyas Çelebi, “Şeytan”, md. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt, 39, s. 99.

34 Şentürk, “Hadislerde Şeytan”, s. 142.

35 Ali İhsan Yitik, “Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan”, *Milel ve Nihal*, 2003, Yıl:1, Sayı: 1, s.

şeytan, yaratılışının ardından içinde hiçbir kötülüğün olmadığı cennette yaşayan insanoğlunu bir şekilde ikna etmiş ve böylece kötü ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

İnsanın kozmik kaderinde çok esaslı bir unsur olan İblis-Şeytan, insanın çetin imtihanında saptırıcı, ayartıcı bir rol istemiş buna müsaade edildikten sonraki ilk denemesinde de başarılı olup Âdem ve eşinin cennetten kovulmasına sebep olmuştur.³⁶ İnsanları hem dünyada, hem de ahirette mutlu edecek bir hayata hazırlamayı hedef edinen Kur'an-ı Kerim, elbette bu hedefin gerçekleşmesine engel olmaya çalışan en büyük düşmanı tanıtacaktır. Bu tanım çerçevesinde, birçok ayette şeytanın insanların apaçık düşmanı olduğu; onların da onu düşman bilip ona uymamaları ve Allah'a sığınmaları gerektiği vurgulanmaktadır.³⁷

Bilindiği gibi şeytan, rasyonel düzeyde hakkında son söz söylenemeyen gizemli bir varlıktır. Bununla beraber özellikle konuyu bilimsel düşünce bağlamında ele almaya çalışan toplumlarda farklı şeytan algılarına rastlanılmaktadır. Nitekim semâvî dinlerden Hristiyanlık, tarihî süreç içerisinde diğer din ve kültürlerden -mesela Batı kültürünün putperest kökenlerinden, Zerdüşti düalizmden- etkilenmesi sebebiyle Ahd-i Atîk'ten Ahd-i Cedîde doğru şeytan konusunda bir algı değişikliğine gitmiştir. Buna göre şeytan kavramı, başlangıçta daha genel ve dolaylı anlamda kötü fonksiyonlarla ilişkilendirilirken zamanla özel ve aktif manada kötülükle özdeş hale gelmiştir. Ahd-i Atîk'te şeytan, Tanrı'dan aşağı konumda yer alan bir kul mesabesinde iken, Ahd-i Cedîd'e gelindiğinde, iyilik ve kötülük düalizminin, kötülük tarafını temsil eden ve Tanrı'nın rakibi olan kozmik bir güç/düşman durumuna yükselmiştir.³⁸

Ahd-i Atîk sonrası dönemde yazılmış olan, melekler ve kötü ruhlar, dünyanın sonu ve ruhun kaderiyle ilgili ilâhî sırların ifşa edildiği apokrif/apokaliptik literatürde ise Tanrı'dan bağımsız somut bir varlık biçiminde daha belirgin bir şeytan figürüne rastlanmaktadır. Burada da şeytan, Ahd-i Atîk'te olduğu gibi Tanrı'nın aşağısındaki konumunu temelde korumakla birlikte kötülükle doğrudan özdeşleşecek şekilde yeryüzünde fesada sebep olan günahkâr, yoldan çıkmış meleklerin başı, cennetten kovulan ve yılan aracılığıyla Âdem ve Havvâ'nın düşüşüne, ölümün dünyaya girmesine yol açan semavî varlık şeklinde tasvir edilmiş buna paralel olarak kötülüğün kaynağı ve Tanrı'nın antitezi şeklinde görülmüştür.

22.

36 Öztürk, "İblis'in Trajik Hikayesi- Allah, Şeytan ve Kötülüğe Dair" s. 40.

37 Hikmet Akdemir, "Şeytani Bir Fiil: Yaratılışı Değiştirmek", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000/6, s. 215.

38 Salime Leyla Gürkan, "Diğer Dinlerde Şeytan", md. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. 39, s. 101; Şentürk, "Hadislerde Şeytan", s. 139;

Ölüdeniz (Kumran) yazmalarında ise şeytan aydınlığın efendisinin karşısında yer alan karanlığın prensine dönüşmüştür. İyi-kötü düalizmi, aydınlık ve karanlık güçler arasındaki kozmik savaş fikri üzerine temellenen Kumran öğretisinde bütün günahların ve kötülüklerin, şeytanın ve ordusunun hükmettiği bu karanlık alanda cereyan ettiği, fakat bunun Tanrı'ya rağmen değil bilâkis Tanrı'nın gizemli işlerinin sonucunda gerçekleştiği kabul edilmiştir. Ahd-i Cedîd'e geldiğinde dönüşümünü tamamlayan şeytan figürü Avrupa literatürüne de girecek ve Hristiyan dünyasındaki hâkim şeytan imajını oluşturacak şekilde insanlığın ayartıcısı (İblis, yılan), Îsâ'nın baş düşmanı (deccal), iyi-kötü savaşındaki kozmik düşman biçiminde ortaya konmuştur. Sinoptik İnciller diye isimlendirilen ilk üç İncil'de şeytandan fizikî ve ruhî hastalıklara sebep olan, dünyayı ele geçirmeye çalışan cinlerin veya kötü ruhlar krallığının başı olarak sıkça bahsedilmiş, bu bağlamda Yahya'nın vaftizine şeytandan koruma fonksiyonu atfedilmiş, aynı zamanda engelleyen, fitneci, günaha sevkeden, muhalif ve Îsâ'nın baş düşmanı şeklinde nitelendirilmiş bilhassa mezhep çatışmalarında rakipler (Ferîsîler, yazıcılar vb.) şeytanla özdeşleştirilmiştir.³⁹

484

Yuhanna İncil'inde de⁴⁰ Pavlus'un Mektupları'nda da şeytan benzer şekilde Îsa'nın muhalifleri/engelleyicileri, bu dünyaya hükmeden güç, bu dünyanın prensi, Roma Hristiyan cemaatini bölmeye ve yıkmaya çalışanların sembolik ifadesi⁴¹, günaha sevkeden ayartıcı güç ve bu dünyanın tanrısı⁴² olarak nitelendirilmiştir.⁴³

Ahdi Cedid'de bahsi geçen şeytan tiplerinin hepsini içeren Vahiy kitabında şeytan, Tanrı'dan bağımsız hareket eden, daha güçlü ve hilekâr, fakat aynı zamanda daha fazla karşı konulan ve aşağılanan bir figür olarak dünyadaki bütün kötülüklerin tezahürü, Tanrı'nın ve (yeni) İsrâil'in/Mesih'in kozmik düşmanı şeklinde sunulmuş, Yahudiler ve Roma yönetiminin kıyımından kurtulmak için Yahudi gibi görünen Hristiyanlar şeytanın sinagogu/cemaati⁴⁴ diye nitelendirilmiştir. Yahudi sözlü geleneğini oluşturan Talmud'da da şeytandan somut anlamda ayartıcı ve sınavıcı özelliğe sahip semavî varlık olarak söz edilmiştir. Ahd-i Atîk'te bahsi geçen Âdem'in yasak meyveden yemesi, İsrailoğulları'nın buzağı heykeline tapması, Davud'un evli bir kadınla ilişkiye girmesi vb. günahların so-

39 Gürkan, "Diğer Dinlerde Şeytan", s. 102.

40 Yuhanna, 66/70-71; 8/44; 12/31; 13/2, 27; 14/30; 16/11.

41 Romalılar'a Mektup, 16/17-20; Korintoslular'a İkinci Mektup, 2/11; 11/3-5, 13-15; Selânikliler'e Birinci Mektup, 2/18.

42 Korintoslular'a Birinci Mektup, 4/4; 5/5; 7/5; Galatyalılar'a Mektup, 5/19-21.

43 Gürkan, "Diğer Dinlerde Şeytan", s. 102.

44 Vahiy, 2/9-10, 13; 3/9; 20/10.

rumlusunun, aynı zamanda İbrahim'i oğlunu kurban etmekle ve Eyüp'ü hastalıklarla sınaama konusunda Tanrı'yı ikna edenin şeytan olduğu kabul edilmiştir.⁴⁵

Görüldüğü gibi, İslâm'da ve büyük ölçüde Yahudilik'te şeytan, düşmanlık açısından Tanrı'ya rakip, fakat konum itibarıyla Tanrı'nın aşağısında yer alan, hatta Tanrı'nın otoritesi altında bulunan bir varlık veya güç olarak anlaşılmıştır. Hristiyan geleneğinde ise dünyayı yöneten iyi-kötü güçler ve buna paralel aydınlık ve karanlık dünyalar şeklindeki Maniheizm ve Zerdüşti düalist anlayışa yaklaşacak biçimde bazen Tanrı'ya denk bir güç şeklinde ortaya konmuştur. şeytan figürünün Kitâb-ı Mukaddes boyunca geçirdiği bu değişimde bazı faktörlerin rol oynadığını söyleyebiliriz. Özellikle Bâbil sürgününün (m.ö. VI. yüzyıl) ardından İsrâil toplumunda tek tanrı inancının kök salması ve buna paralel olarak sürgünden dönenlerle kalanlar arasında doğru inanç ve Tanrı'nın gerçek kavmi kavgasının yaşanması, aynı zamanda sürgünü izleyen ikinci mabet döneminde İsrâilîler'in yabancı yönetimler altında baskı, asimilasyon ve kıyım maruz kalması, bir taraftan kötülüğün sebebi (teodise) üzerine düşünme ve hem iyiliğin hem kötülüğün yaratıcısı olan mutlak ve tek otorite konumundaki Tanrı fikrini yumuşatma ihtiyacının ortaya çıkması, diğer taraftan mezhep ayrışmaları ve ideolojik kırılmalar neticesinde karşıt grupların ötekileştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Diğer taraftan İsrâilîler'in baştan itibaren Ken'ân, Mısır, Bâbil, Pers, Grek ve Roma gibi farklı kültürlerin inançlarından etkilenmesi ve bu etkinin yukarıda belirtilen kötülük problemi ve ötekileştirmeye birleşmesi sonucunda kötülüğün Tanrı'dan bağımsız bir kaynağının olduğu fikrine ve karşıt grupların şahsında somut bir kozmik düşman anlayışına ulaşılmıştır.⁴⁶

İlâhî iradenin Âdem'in zürriyetine bütünüyle iyi ve bütünüyle kötü arasında takdir ettiği konumun bir gereği olmalıdır ki tanrı, hayırdan ve rahmetinden uzaklaştırdığı şeytanın insanoğluna vesvese vermesine, çeşitli hile yöntemleriyle bâtılı hak gibi gösterip insanları doğru yoldan saptırmasına izin vermiştir.⁴⁷ Bu durum, hemen bütün dinlerin dünya hayatını bir imtihan sahası olarak görmeleri gerçeğinden yola çıkarak imtihanın tam anlamıyla bir imtihan olması için Tanrı'nın, kötülüğe razı olmasa da göz yumduğunu ve bu imtihan esprisi ile de şeytan'la kişileştirilen kötülüğün aslında ilâhî planın bir parçası olduğunu ima eder.⁴⁸

Başta düşüş miti olmak üzere, dinlerin hemen tamamında insanoğlunun baş düşmanı ve şu ya da bu şekilde tanrı ile mücadele içinde gösterilen⁴⁹ şeytan, bi-

45 Gürkan, "Diğer Dinlerde Şeytan", s. 102.

46 Gürkan, "Diğer Dinlerde Şeytan", s. 103.

47 Çelebi, "Şeytan", s. 99.

48 Öztürk, "İblis'in Trajik Hikayesi- Allah, Şeytan ve Kötülüğe Dair", s. 62.

49 Schimmel, "Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?", s. 69.

lincimizin dışında algılanan düşman ya da kötücül bir gücün veyahut yıkıcılığın kişileştirilmesi, nesnelleştirilmesidir. Bu nedenle eski moda bir figür değil, insan ruhunda kendisini hissettiren etkin ve sürekli bir güç olgusudur.⁵⁰ Bu etkin gücün, henüz dünya sahnesine çıkmadan insanoğlunun baş düşmanı haline geldiği ve onun dünyaya ve dolayısıyla da kötülüğün içine düşmesine neden olduğu, aralarında bir takım farklılıklar olmakla birlikte hemen bütün kutsal metinlerde anlatılan bir hadisedir. Ancak Âdem kıssasının, Kur'an'daki şekliyle, beşerî varlığın kozmik kaderine ilişkin dramatik bir anlatı olduğunu, herhangi bir zamansal ve mekansal duruma tetabuk etmediğini söylemek yanlış olmasa gerektir.⁵¹

486 Nitekim şeytanın Kur'an'da hem insanlar hem cinlere ait bir sıfat olması ve çok kere çoğul şekliyle kullanılması, bunun nesnel gerçekliği bulunan bir varlığa işaret etmekten ziyade, soyut kötücül güçleri ve/veya kötülük üreten çeşitli unsur ve faktörleri simgelediğini düşündürmektedir.⁵² Her ne kadar İblis'in cinlerden olduğunu ve cinlerin de ateşten yaratıldığını bildiren ayetler dikkate alındığında, bu ismin soyut ama nesnel gerçekliği bulunan bir varlığa delalet ettiği düşünülse de şeytana ait özellikler hesaba katıldığında, bunun kötülüğe ilişkin bir kişileştirme olduğunu, dolayısıyla da Kur'an'daki kıssanın âfak ve enfüsteki iyilik-kötülük çatışmasına dikkat çeken bir temsil olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵³

Aksi takdirde, şeytanın müşahhas bir varlık ve ona dair anlatıların da arkalarında başkaca anlamlar olmayan, tam olarak kutsal metinlerde anlatıldığı şekliyle gerçekleşmiş hadiseler olduğunun kabul edilmesi gerekir ki bu da farklı tartışmaları beraberinde getirecektir. Zira böyle bir anlayış, şeytanı tanrı ile mücadele edebilecek bir varlık konumuna yükseltecek ve böylece yeryüzündeki her türlü kötülüğün bizatihi sebebi ve uygulayıcısı olarak kabul edilmesine dolayısıyla da düalist yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Zira itiraf edilsin ya da edilmesin ilahi metinlerin anlaşılması hususundaki çeşitliliğin en temel sebebinin insan unsuru olduğu⁵⁴ tartışmasız bir hakikattir. Hal böyle olunca da kutsal metinlerde geçen ifadelerin literal olarak anlaşılması, onların, beşerin dil ve anlam dünyası ile sınırlı olması sonucunu doğuracaktır. Bu da Yezidiye gibi fırkalar tarafından şeytanın, (kendi terminolojilerinde Melek Tavus), tanrı ile bir olan, Adem'i yaratan ve cennete koyan ardından da yasak meyveyi yeme konusunda

50 Öztürk, "İblis'in Trajik Hikayesi- Allah, Şeytan ve Kötülüğe Dair", s. 53.

51 Mustafa Öztürk, "Adem, Cennet ve Düşüş", *Milel ve Nihal*, yıl: 2004, 1/2, s. 184.

52 Öztürk, "İblis'in Trajik Hikayesi- Allah, Şeytan ve Kötülüğe Dair", s. 52.

53 Öztürk, "İblis'in Trajik Hikayesi- Allah, Şeytan ve Kötülüğe Dair", s. 65.

54 Ahmet Selman Baktı, "Kıyasın Meşrûiyetinde Beşer Olmanın Rolü ve Kıyas Karşısı Bir Zîniyetin Analizi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: XVII, sayı: 32, s. 21.

ikna ederek yeryüzüne yollayan saygın bir varlık⁵⁵ olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Aynı şekilde Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde de şeytana sınavı, ayartıcı, âsi, yer altı dünyasının efendisi, cezalandırıcı, Tanrı'nın ve insanlığın kadim düşmanı, gibi olumsuz özellikler atfedilmesi ve bazen kötülüğün kaynağı olan somut bir varlık, bazen kötülük ilkesi, sıkça da yabancının temsili şeklinde nesnel anlamlar yüklenmesi de⁵⁶ mezkûr yaklaşımın bir sonucudur.

Bunların yanı sıra, şeytana tanrısal bir değer atfederek tapınılması gereken bir varlık olarak kabul eden Satanistlerin de⁵⁷ şeytan hakkındaki görüşleri onun müşahhas bir varlık olarak kabul edilmesi esasına dayanır. Zira Satanistlerin büyük çoğunluğu, Lucifer'i, İsa'nın büyük kardeşi ve Tanrı'nın diğer bir oğlu olarak kabul eder. Bununla birlikte modern satanistler arasında şeytanın ruhsal bir varlık olduğunu kabul etmeyen ve onu sadece bir sembol, nesnel gerçekliği olmayan bir varlık olarak gören satanistler olsa da bunlar satanist inançtan sapmış anlamında "ateistik satanistler" olarak adlandırılır.⁵⁸ Şeytana dair oluşan, "tanrısal etkinliğe sahip varlık" şeklindeki bu inanış biçimlerinin, din dilini, sembolik anlamlardan bağımsız düşünmenin ya da sembollerin anlam derinliklerinde oluşan değişikliklerin olumsuz sonuçları olarak ortaya çıktıklarını söylemek ise yanlış olmayacaktır.

Şeytanın Kişilik Oluşumuna Etkisi

Modern psikolojide kişilik, kapsamı en geniş kavramlardan biri olarak ele alınmakta ve her kurama göre farklı bir tanımı yapılmaktadır. Bu yüzden psikologların üzerinde aynı fikirde olduğu tek bir kişilik tanımı yoktur. En genel anlamıyla Cüceloğlu, kişiliği, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimi şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁹ Bir başka tanıma göre ise kişilik, "bireyin tüm davranış ve niteliklerini kapsayan, karakteristik davranış, düşünce, motivasyon ve duygularının ayırt edici ve nispeten kararlı yapısını" ifade eden bir kavramdır. Bu yönüyle birçok niteliği içinde barındıran kişiliğin anlaşılması hiç de kolay olmamıştır.⁶⁰

55 Ethem Ruhi Fırlı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, (6.Basım), Ankara 1993, s. 224.

56 Gürkan, "Diğer Dinlerde Şeytan", s. 103.

57 Ahmet Güç, "Satanizm Misyonerliği ve Kimliğini Arayan Gençliğimiz", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 7, s. 39; Ahmet Güç, "Gençlik ve Satanizm", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi - II*, Ensar Neşriyat, Bursa, 2003, s. 63.

58 Günay, "Şeytana Tapmada Modern Yol Satanizm", s. 112.

59 Ayşe Şentepe, Metin Güven, "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: XVII, sayı: 31, s. 27.

60 Yahya Turan, "Kişilik ve Dindarlık Üzerine Bir Alan Araştırması", *Din Eğitimi Araştırmaları*

Genel olarak kişilik; insanı başkalarından ayıran ve onu kendisi yapan tüm duygu, düşünce, inanç ve davranış özelliklerinin uyumlu olan bütünü olarak algılanmaktadır. Karakter ise toplum içinde sonradan kazanılan kişilik özellikleridir. Ahlaki değerlerle dorudan ilgili olan ve insanın belli durumlarda süreklilik ve düzenlilik kazanmış olduğu davranış özelliklerinin sistematik bir bütünlüğüdür. Karakterin oluşumunda toplumsal ve ahlak kuralları çok önemli bir rol oynar. Bu yönüyle kişilik, karakteri de içine alan bir kavram sayılmaktadır.⁶¹

Kişilik alanında yapılan araştırmalar, kişiliği tek bir temele dayandırmanın doğru olmadığı sonucuna varmıştır. Kişilik, kalıtsal olan özellikleri bünyesinde barındırdığı gibi öğrenme sonucu kazanılan nitelikleri de kapsamaktadır. Özellikle Freud, kişiliğin tamamen kalıtsal unsurlara dayandığını vurgularken, Sullivan, çevresel etkenlerin önemini vurgulamıştır. Allport ise, bireyin kişiliğinin geçmişte yaşadığı tecrübelerin bir özeti olmadığını, kişiliğin sürekli bir oluş içerisinde gelişen psikolojik süreçlerden meydana geldiği tezini ileri sürmüştür. Dolayısıyla kişiliğin hem doğuştan getirilen hem de sonradan kazanılan özelliklerden oluşan bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. Yani, bireyin doğuştan getirdiği özellikler, içinde bulunduğu çevrenin değerleriyle etkileşime girerek kişiliği oluşturur.⁶²

Kişilik ve din arasındaki ilişkileri incelerken, üzerinde önemle durulması gereken meselelerden biri de kişiliğin gelişim dönemidir. Freud, kişiliğin oluşumunu 0-5 yaş arası erken çocukluk dönemine hapsederken, Erikson kişiliğin, bireyin doğumundan ölümüne kadar devamlı gelişim ve değişim içerisinde olduğu tezini ileri sürmüştür. Kişilik üzerine yapılan son araştırmaların genellikle kişiliğin bireysel tecrübe, büyüme ve gelişme ile değiştiği ve geliştiği tezini doğrular mahiyettedir. Yapılan ampirik araştırmalarda da, kişiliğin yaşa bağlı olarak değiştiğine dair bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin McCrae ve Costa, 18 ila 30 yaşlar arasında kişiliğin bazı boyutlarının değiştiğini gözlemlemişlerdir.⁶³

Bu alanda gerek psikologlar gerek psikiyatri uzmanları ve gerekse filozofik düşünenler oldukça değişik ifadeler ve tasnifler geliştirmişlerdir. Ancak şu unutulmamalıdır ki ruhsal kişilik ve karakter portreleri biyolojik karakter ve kalıtım unsuru gibi kalıcı ve süregelen değildir. İyi bir eğitim ve moral terbiye ile en olumsuz bir kişilik bile değişebilir.⁶⁴

Dergisi, 2009, sayı: 20, s. 280.

61 Bedri Katipoğlu, "Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2012, cilt: V, sayı: 23, s. 343.

62 Yahya Turan, *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.13.

63 Turan, "Kişilik ve Dindarlık Üzerine Bir Alan Araştırması", s. 282.

64 Katipoğlu, "Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi", s. 343.

Nitekim İnsanoğlu, tıpkı bir çiçeğin tohum olarak toprağa ekilmesinden bir filiz vererek topraktan çıkmasına; daha sonra gerekli bakım ve uygun çevre şartları altında gelişip büyümeye; nihayet bütün varlığıyla kök, gövde, dal, yaprak ve çiçek olarak ortaya çıkmasına; bütün renk, koku ve özellikleriyle kendini göstermesine kadar, tohumunda bulunan potansiyel güçleri ve imkanları bir çevre ortamında gelişerek ortaya koyması gibi bir gelişim sürecinden geçerek kişiliğini bütün özellikleriyle ortaya koyar. İşte bu şahsiyetin gelişip her yönüyle ortaya konabilmesi için bütün ihtiyaçlarının karşılanması, gereken eğitimin verilmesi ve elverişli gelişim ortamının sağlanması gerekir. Nasıl ki, çiçeğin gelişmesi esnasındaki birtakım ihmaller o çiçeğin gereği gibi gelişmesini engellerse; insanoğlunun da gerek bedeni, gerekse ruhi ihtiyaçları ve gereken ilgi ve rehberlik ihmal edilecek olursa onun kişiliğinin de gelişmesi aksamış, sağlıklı ve tam bir şahsiyet olarak bütün istidat, kabiliyet ve özellikleriyle kendini gerçekleştirememiş olacaktır. Yani şahsiyetinin bir tarafları eksik kalmış, bazı yönleri tam gelişmemiş olacaktır.⁶⁵

Sonuç olarak her ne kadar kalıtsal vasıfların eğitim ve sosyal baskıya rağmen sabit kaldığını gösteren bir takım yaklaşımlar⁶⁶ olsa da kişiliğin çeşitli faktörlerle değiştiği bu değişimin ana kaynağının ise eğitim olduğunu söyleyebiliriz. Bu cümleden olarak, insan hayatının en önemli eğitim unsurlarından biri olan dinin değiştirici ve dönüştürücü etkisi göz ardı edilemez. Dinin insan hayatındaki etki etme biçimi ise dil iledir. Bu yönüyle yukarıda da belirttiğimiz gibi din dili, müminlerin anlayışlarını yöneten ve hayatlarına yön veren temel bakış açısı ve tutumları dile getirir. Bir bakıma sembollerin konuşturulması olan din dilinde kullanılan her sembolün bir değeri ve arkasında gizlediği bir anlamı vardır.

Nitekim sembollerin ruhsal olduğu kadar zihinsel açıdan da önemli fonksiyonlara sahip olduğunu söyleyen Jung'a göre insan zihni, çeşitli kavramları tanımlamada ve ifade etmede yetersiz kaldığı veya zorlandığında, onları temsil etmek için sembollerini kullanır. Ayrıca insan zihninin tenkit edici olması nedeniyle ikna edilmesinin zor olduğunu söyleyen Jung'a göre, onu ikna edebilecek yegane olgu, sembollerdir.⁶⁷

Bu durum bize, şeytan figürünün, insan zihninin kötü olana karşı ikna edilebilmesi için gerekli olan, tenkit edilebilecek unsuru sembolize edecek bir yapıda sunulduğunu düşündürmektedir. Nitekim şeytan, hem metafizik bir değer olması

65 Hâbil Şentürk, "Kişilik ve Din", Diyanet İlmi Dergi, 1994, cilt: XXX, sayı: 3, s. 69.

66 Akif Akto, "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, cilt: LII, sayı: 2, s. 194.

67 Çetin, "Sembolizmin Psikolojisi", s. 96.

hasebiyle sembolik yapıya sahip bir karakter, hem de kötüyü ve bu kötülüğün sonuçlarını temsil etmesi açısından tenkit edilebilir ve dolayısıyla da ikna edici bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca Kur'an'a göre tanrı, insanlara yapacakları fiilleri kendi hür iradeleriyle tercih etme hakkını vermiş olup, onları şeytanların vesvese ve aldatmalarıyla denemektedir. Yani şeytanın insanı ayartabilme görevi, insanın serbest iradeyle yaratıldığı ve denemeye tabi tutulduğu sistemin bir parçasıdır. Yoksa belirli işleri yapmaya mecbur bir varlığın, "daha başka işleri de yapabilecek mi!" diye bir denemeye tabi tutulmasının bir anlamı olmazdı. Nitekim ilahi emre isyan bayrağını çeken şeytanın, akıl cevherine karşı ve onu dengelemek için yaratılmış vehmî bir kuvvet olarak algılanması mümkündür.⁶⁸ Buna göre, tanrının şeytanı, din ile frenlenerek faydalı hale getirilebilecek bir ihtirası insana aşılması için yarattığını söylemek⁶⁹ yanlış olmasa gerektir.

Buna göre, kötülüğün sembolü olarak kabul edilen şeytanın, hayatı boyunca birçok şekilde eğitilerek gelişen ve buna bağlı olarak da değişen bir varlık olan insanın bu değişim ve dönüşümünde önemli katkıları olduğu/olabileceği şeklinde sembolik anlamlara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira insanın kişiliğini oluşturmada etkin olan olayların bütünüyle iyi olaylar olmadığı tartışmasız bir gerçektir. Hayatı boyunca karşılaştığı olumsuz olayların, insanoğlunun eğitiminde ve dolayısıyla da kişiliğinin şekillenmesinde etkisiz olduğunu düşünmek, tutarlı bir düşünce biçimi olmayacaktır. Bu itibarla, hemen bütün dinlerde şeytanla özdeşleşen kötülüğün insan kişiliğinin oluşumda mutlak mana da katkısı olduğu kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir. Bu katkı ister şeytanı ve fiillerini nesnel bir gerçeklik olarak kabul edelim, isterse sembolik anlatımlar olarak kabul edelim değişmeyecektir. Ancak metafizik alanı en yalın biçimde ifade edebilme, bireysel ve toplumsal gelişmelerde önemli roller üstlenme ve arkasında daha derin anlamlar taşıyabilme gibi özelliklere sahip olması nedeniyle genel olarak sembollerin, özel olarak ise şeytan sembolünün kişilik oluşumun katkısı yadsınamaz bir katkı olarak karşımıza çıkacaktır.

Her ne kadar hemen bütün dinler şeytana kötücül bir karakter yükleyerek, mümkün olduğunca yakıcı, yıkıcı, bozgunculuk ve fesadın sebebi olarak görseleler de sembollerin anlam yelpazesinin genişliği bize, bu anlamların dışında da anlamlara sahip olabileceği yönünde bir ışık tutar. Sembolizmi, metafizik alanı

68 Bilâl Temiz, "Şeytanla İlgili Bazı Âyetlerin Semantik Tahlili, Çağımızın Alkol ve Trafik Pro - lemlerine Yansımaları", The Journal of Academic Social Science Studies, 2013, cilt: VI, sayı: 1, s. 1410.

69 Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, cilt: III, s. 324.

en yalın şekilde ifade edebilme biçimi olarak; kötülüğü ilahi kozmik planın bir parçası ve şeytanı da insanoğlunun nihai kaderinin en önemli aktörlerinden biri olarak kabul ettiğimiz de şeytan, sadece kötülüğün değil, iyiye evrilme eğitiminin de sembolü olarak görülebilir.

Dünya hayatının boş yere yaratılmamış olduğu⁷⁰ ve insanoğlunun da bu dünya da başıboş bırakılmayacağı⁷¹ gerçeğinden yola çıkarak diyebiliriz ki şeytan, hem ilahi kozmik planın önemli bir unsuru hem de insanoğlunun nihai kaderini belirleyici önemli bir faktördür. Bu yönüyle, şeytana dair ilahi dinlerdeki anlatılar dikkate alındığında, aralarında bir takım farklar olsa da bu anlatıların amacının, insanoğluna olumsuzluğu göstererek olumluya yönlendirilmesi gerektiği imasını taşıdığını söyleyebiliriz. Zira hemen bütün dinlerde bulunan ve Adem'e secde emri karşısındaki şeytanî tavrı belirten anlatılar ile ardından cennetteki Adem'in ilahi emre itaatsizliği sonucu karşılaştığı duruma dair anlatılar biz insanoğluna bu anlatıların sadece yapılan hata karşısındaki cezayı değil, farklı bir takım anlam derinlikleri olduğunu da ima eder. Çünkü sebepleri farklı olsa da işlenen cürüm ve cezası aynıdır: emre itaatsizlik ve buna bağlı olarak mahrumiyet(kovulma). Bunula birlikte şeytan, itaatsizliği karşısında aldığı cezaya rağmen geri adım atmazken, Adem, şeytanın düştüğü durumu dikkate almış olacak ki düşüşünün ardından, yaptığı hatanın farkına varıp pişmanlık duymuştur. Buna göre verilen mesaj basit ve nettir: İlahi emirler karşısında gösterilecek itaatsizliklerin cezası ne olursa olsun, itaatsizlikte ısrar şeytanî bir fiil olup tam anlamıyla mahrumiyeti, pişmanlık ise Âdemî bir tavır olup affedilmeyi sağlar.

Kısacası şeytan, her ne kadar kötünün ve kötülüğün müşahhas hali olarak kabul edilse de ona dair ifadelerin, arka planında, insanoğlunun nihai kaderinde en belirleyici unsur olduğu gerçeğini ve kötüyü gösterip, tenkit edilme yoluyla iyiye yönlendirme özelliğine sahip olduğunu gösteren bir takım sembolik anlamlar barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim monoteist din anlayışından hareketle ortaya konan, “Neden Tanrı şeytana izin veriyor?” sorusuna karşılık Tanrı-insan ilişkilerinde şeytanın sınama, mevcut düzeni zorlayarak yeniliğe kapı aralama gibi önemli ve kendinde olumlu fonksiyona sahip olduğuna vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda şeytanın Tanrı'yı -bilhassa Hristiyan Tanrı'sını- kötülüğün kaynağı olmaktan kurtaran kozmik günah keçisi görevi gördüğüne, kötü örnek teşkil etmesi sebebiyle önemli bir dinî-ahlâkî eğitim aracı olduğuna, daha da önemlisi insanın diğer yarısına karşılık geldiğine işaret edilmiştir. “Neden şeytan var?” sorusuna tatmin edici bir cevap bulmak zor görünse de bütün bu fonksi-

⁷⁰ Enbiya, 21/2.

⁷¹ Kıyamet, 75/36.

yonlarından dolayı şeytan, tarihin kötü fakat kaçınılmaz aktörü yahut simgesi biçiminde kalmaya devam etmektedir.⁷²

Kaynakça

Akdemir, Hikmet, “Şeytani Bir Fiil: Yaratılışı Değiştirmek”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000/6.

Akto, Akif, “Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, cilt: LII, sayı: 2.

Ataşağın, Galip, “Sembol ve Sembolizm”, *SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997/7.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, cilt: III.

Aydeniz, Hüsnü, “Dini Semboller, Sembolün Anlam Kaybı ve Etkilerine Gelenekselci Bir Yaklaşım (René Guénon Örneği)”, *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 2011, cilt: XV, sayı: 48.

492

Baktı, Ahmet Selman, “Kıyasın Meşrûiyetinde Beşer Olmanın Rolü ve Kıyas Karşıtı Bir Zihniyetin Analizi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: XVII, sayı: 32.

Bilgin, Vejdî, “Dini Sosyalleşme ve Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi”, *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, (Ed. Bedrettin Çetiner), Ensar Yayınları, İstanbul, 2009.

Çelebi, İlyas, “Şeytan”, md. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt, 39.

Çınar, Aliye, “Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel”, *Dindarlık Olgusu [Sempozyum Tebliğ Ve Müzakereleri]*, ed. Hayati Hökelekli, Kurav Yayınları, Bursa 2006.

Düzenli, Yaşar, “Sembolizm Açısından İsrâ ve Mirâç’a Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2001, sayı: 1.

Fırlıklı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, (6.Basım), Ankara 1993.

Guénon, René, “Siyah ve Beyaz [Sembolizmi]”, çev. Sadık Kılıç, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sayı: 23.

⁷² Gürkan, “Diğer Dinlerde Şeytan”, s. 103.

Güç, Ahmet, “Gençlik ve Satanizm”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi - II*, Ensar Neşriyat, Bursa, 2003.

_____, “Satanizim Misyonerliği ve Kimliğini Arayan Gençliğimiz”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 7.

Günay, Nasuh, “Şeytana Tapmada Modern Yol Satanizm”, *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*-, 1999/2.

Gürkan, Salime Leyla, “Diğer Dinlerde Şeytan”, md. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. 39.

Hamidullah, Muhammed, “İslam’da Sembolik Anlatım”, çev. Sadık Kılıç, *Diyanet Dergisi*, Yıl: 1989, cilt: 25, sayı:1.

İmamoğlu, Tuncay; Yazoğlu, Ruhattin; Başcı, Vahdettin; *Din Felsefesi*, Eser Basın Yayın, Erzurum 2016.

Katipoğlu, Bedri, “Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2012, cilt: V, sayı: 23, s. 343.

Kılıç, Sadık, “Sembolün Gücü ve İslam’da Semboller”, *Diyanet İlmi Dergi*, Eylül 2013, cilt: 49, Sayı: 3.

_____, *Kur’an Sembolizmi Renklerin ve Şekillerin Dünyası*, Kılıç Yayınları, Ankara 1991.

Koç, Turan, *Din Dili*, İz yayıncılık, İstanbul 1998.

Mardin, Şerif, *İdeoloji*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1995.

Messadie, Gerald, *Şeytanın Genel Tarihi*, çev. Işık Ergüden, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

Neiman, Susan, *Modern Düşünce Kötülük -Alternatif Bir Felsefe Tarihi-*, çev. Ayhan Sargüney, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

Özdemir, Metin, *İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi*, Furkan Kitaplığı, İstanbul, 2001.

Öztürk, Mustafa, “Adem, Cennet ve Düşüş” *Milel ve Nihal*, yıl: 2004, ½.

_____, “İblis’in Trajik Hikâyesi -Allah, Şeytan ve Kötülüğe Dair-” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2005, 5/1.

Russell, Jeffrey Burton, *İblis: Erken Dönem Hristiyan Geleneği*, çev. Ahmet Fethi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

_____, *Lucifer: Ortaçağda Şeytan*, çev. Ahmet Fethi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

_____, *Mephistopheles: Modern Dünyada Şeytan*, çev. Nuri Pülümür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

_____, *Şeytan: Antikiteden İlkel Hristiyanlığa Kötülük*, çev. Nuri Pülümür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

Schimmel, Annemarie, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1954, cilt, III, sayı 3-4.

Struck, Peter T., “Symbol and Symbolism”, *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, ed. Lindsay Jones, Thomson Gale, USA, 2005, vol. 13.

Şentepe, Ayşe; Güven, Metin, “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: XVII, sayı: 31.

494 Şentürk, Habil, “Kişilik ve Din”, *Diyanet İlmi Dergi*, 1994, cilt: XXX, sayı: 3.

Şentürk, Nurettin, “Hadislerde Şeytan”, *Abant İzzet Baysal Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2015, 3/5.

Taylan, Necip, “Din Felsefesinde Kötülük Problemi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993-1994, sayı: 11-12, ss. 47-79.

Temiz, Bilâl, “Şeytanla İlgili Bazı Âyetlerin Semantik Tahlili, Çağımızın Alkol ve Trafik Problemlerine Yansımaları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2013, cilt: VI, sayı: 1.

Tillich, Paul, “İmanın Sembolleri” çev. Aliye Çınar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2000, Sayı: 9, Cilt: 9.

Tokat, Latif, “Dinin Sembolik Dili” *Milel ve Nihal*, yıl: 2009, 6/1.

_____, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.

Turan, Yahya, “Kişilik ve Dindarlık Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2009, sayı: 20.

_____, *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Werner, Charles, *Kötülük Problemi*, çev. Sedat Umran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

Yasa, Metin, *Kötülük Sorunu*, Elis Yayınları, Ankara 2015.

_____, *Tanrı ve Kötülük*, Elis Yayınları, Ankara, 2003.

Yavuz, Zikri, “Din Dili”, *Din Felsefesi El Kitabı* içerisinde, ed. Recep Kılıç, Mehmet Sait Reçber, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

Yazıcı, Ramazan, “Metafizik Alanda Sörf ya da Mecaz Ve Semboller Üzerinden Anlamlandırma: Bir Anlatım Yöntemi Olarak Metafor”, *Milel ve Nihal*, yıl: 2012, 9/1.

Yitik, Ali İhsan, “Hint Dinlerinde Kötülük ve Şeytan”, *Milel ve Nihal*, 2003, Yıl:1, Sayı: 1.